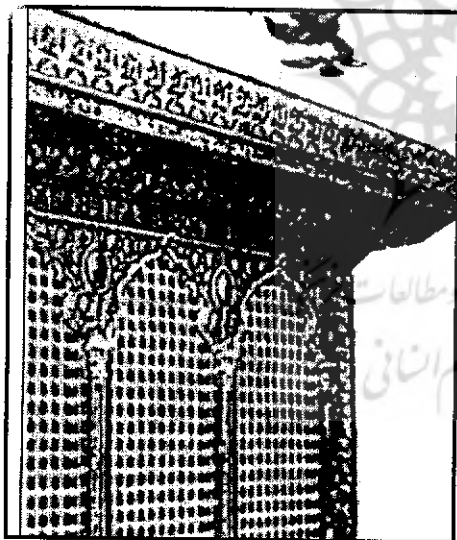

تاریخچه ضریح منور امام رضا علیه السلام

در فصل زمستان امسال شاهد تعویض ضریح منور حضرت امام رضا علیه السلام بودیم. درباره تاریخچه ضریح آن حضرت، اندازه کل روابط عمومی آستان قدس رضوی مطالبی را منتشر کرد که با هم می‌خوانیم.

خداوند در قرآن کریم در وصف خانه‌هایی می‌فرماید:

«فی بیوت اذن الله ان ترفع و يذكر فيها اسمه»

در خانه‌هایی که خداوند رخصت فرموده تا بلندی مقام و شهرت آوازه گیرند و در آنها خداوند را یاد کنند.

ضریح‌ها و بقاع متبرکه امامان معصوم، از جمله این خانه‌هاست که از مشرق آنها، انوار پرفروغ جمال الهی، اقلیم دل‌های مستعد و عاشق را روشنی و حرارت می‌بخشد، و حیات و طراوت می‌دهد.

در کتب لغت، ضریح خشک و بسی‌روح تعریف شده است. «خانه چوبین و مشبک یا از

مس و تفره و جز آن که بر سر قبر امامی یا امامزاده‌ای سازند».

اما در نگاه زائران و شیفتگان، ضریح رمزی از دلدادگی و عشق و آشنایی است.

ضریح افسونگر نگاه‌ها، رمز آشنایی‌ها، محرم رازها، برق چشم‌ها و تکیه گاه دست‌ها و سرزمین اشک‌هاست. ضریح چشم‌انداز نگاه‌های مشتاقی است که دل‌های آگاه، از پنجره‌های آن، افق دوردست آشنایی و صمیمیت را می‌نگرند.

ضریح منظر جان‌های امیدواری است که دیدگان، از ورای آن فروغ سپیده دمان روشنی و رهایی را می‌بینند.

دست‌های نیاز، بسوی ضریح قامت می‌بندند و در پنجره‌های آن خود را به توسل و طلب قفل می‌زنند.

دیدگان خسته به درخشش پرفروغ آن جلا می‌یابند. دل‌ها به جذبهٔ پرکشش آن بر می‌آشوبند.

در برابر ضریح این مرز پیوند با ملکوت، دیوارهای پیوند با ملکوت، دیوارهای جدایی همه به یکبار فرو می‌ریزد و دل‌ها عقده می‌کشایند و ناگفتنی‌ترین سخنان خویش را در

هاله‌هایی از رمز و راز با امام و مقتدای خویش در میان می‌گذارند.

براستی چه توانی و کدامین قلم و بیانی است که بتواند ضریح را توصیف کند و از این رمز دلدادگی و صمیمیت و یگانگی، سخنی ساز کند. ما همچون دیگر نویسندگانی که تنها قامت ضریح را دیده‌اند و به توصیف آن پرداخته‌اند تا حد توان به تشریح ضریح و تاریخ آن و ضریح‌های ساخته شده و ابعاد فنی و هنری آن‌ها می‌پردازیم.

روشن نمودن این مطلب که از کدام زمان و دورانی ضریح شکل کنونی را یافت و بدین صورت ساخته و پرداخته شده است، بدلیل عدم وجود مستندات تاریخی و اختلاف گفته‌ها و ابهامات موجود در منابع و مآخذ تقریباً میسر نیست. ساخت ضریح همچون هر پدیده و مصنوع دست انسان از مرحله‌ای آغاز شده، و با گذشت زمان سیر تحول و روند تکاملی خود را طی کرده تا به صورت فعلی رسیده است.

می‌توان گفت سنگ بنای ضریح، همان سنگ مرقد نخستین، که برای تعیین مدفن منور امام، بر زمین نصب شده بوده است.

به مرور زمان سنگ مرقد منور ارتفاع و حجم

روزافزون یافته، در مرحله بعد صندوق که دارای حجم و ارتفاعی بیشتری است، بر فراز مرقد شریف قرار گرفته است.

تاریخ آستان قدس از ساخت و نصب صندوق‌های متعدد خبر می‌دهد، که در فصلی جداگانه به شرح آنها خواهیم پرداخت.

در مرحله بعد ضریح در حالی که هم سنگ مرقد و هم صندوق را در بردارد ساخته شده است. بنظر می‌رسد دو عامل، علت عمده این تحول و تطور بوده است.

۱. ادای احترام و توقیر و بزرگداشت شأن امام.
۲. رشد روزافزون زائران، و تمایل آنان به ساحت مقدس امام و توسل به ذیل عنایت آن حضرت مناسب است.

قبل از ورود به مباحث مختلف، ضریح و تاریخ و انواع آن در مقدمه مبحث به مشاهدات توریست معروف جهان اسلام یعنی ابن بطوطه، که در سال ۷۳۴ از طوس و آستان مقدس رضوی دیدار داشته و در کتاب خود بنام «تحفة النظار» به آن پرداخته اشاره داشته باشیم.

مشهد مکرم امام رضا علیه السلام قبه‌های بزرگ دارد، قبر امام در داخل زاویه‌ای است با مدرسه‌ای

و مسجدی در کنار آن، و این عمارت‌ها همه با سبکی بسیار زیبا ساخته شده و دیوارهای آن کاشی است. روی قبر صندوق چوبی قرار دارد که سطح آن را با صفحات نقره پوشانیده‌اند. از سقف مقبره قندیل‌های نقره آویزان است.

آستانه در قبه هم از نقره است و پرده ابریشم زردوزی بر در آویخته دامن بقعه با فرشهای گوناگون مفروش گردیده است.

این سخن و عقیده که تا قبل از دوران صفویه، ضریحی بر مرقد منور امام نصب نبوده قطعی است و برخی از آراء متفاوت حاکی از آن است که بعضی تعبیر ضریح را برای صندوق به کار برده‌اند.

از زمان صفویه تا کنون تعداد چهار ضریح بر مرقد منور امام جای گرفته است.

ضریح اول

اولین ضریح، ضریحی چوبی و تسمه‌های فلزی، با پوشش طلا و نقره بوده است که در اواسط قرن دهم یعنی در دوران شاه طهماسب صفوی به سال ۹۵۷ هـ. ق ساخته و بر روی صندوقچه چوبی نصب شده است.

در کتیبه دور این ضریح سوره «هل اتی» بخط ثلث شیوا مکتوب بوده و در کتیبه طلایی سر در ضریح، تاریخ نصب آن ضریح به شرح ذیل نوشته بوده است.

به توفیق الهی و تأیید پناهی و ائمه معصومین صلوات الله علیهم اجمعین، طهماسب بن اسماعیل از صفوی موضع این محجر طلا در این موضع عرش اعتلا موفق و مؤید گردید. (سنه ۹۵۷)

در سال ۹۹۸ عبدالؤمن خان از یک، پس از قتل عام مردم خواهان، مایملک و اموال آنان را به یغما می برد، در این غارت بخشی از اموال آستان مقدس هم چون قندیل های طلا، کتب و قرآن های نفیس خطی از جمله قطعه الماس و به درشتی یک تخم مرغ و میل طلایی که به فرمان شاه طهماسب فراز ضریح مطهر نصب بوده است همراه تعدادی از فرش های آستان مقدس به تاراج و هرات و بخارا برده می شود.

در سال ۱۳۱۱ که صندوق طلای مرقد منور عوض می شود، بدلیل فرسودگی پایه ها ضریح مذکور برچیده شده، طلا و نقره و جواهرات آن از چوب ها جدا و به خزانه مقدس منتقل می شود.

ضریح دوم

ضریح مرصع فولادی، معروف به ضریح نگین نشان است، که در سال ۱۱۶۰ ه. ق به آستانه مقدس تقدیم و نصب شده است. براساس شواهد تاریخی، واقف ضریح، شاهرخ فرزند رضاقلی میرزا فرزند نادر شاه افشار و نوه شاه سلطان حسین صفوی است.

ضریح نگین نشان که اکنون در زیر ضریح کنونی جای دارد، از فولاد ساخته شده دارای قبه های مزین به یاقوت و زمرد است، بر هر یک از قبه های مربع مشبک آن که تقریباً به دو هزار قبه می رسد روی صفحه طلای ضخیمی چهار قطعه یاقوت و یک زمرد نصب شده است.

در کتیبه ای که بالای در ورودی ضریح بخط نستعلیق وجود دارد چنین آمده است: «نیاز رحمت ایزد مستعان و تراب اقدام زوار این آستان ملک پاسبان، سبط سلطان نادر شاهرخ شاه الحسینی الموسوی الصفوی بهادرخان بوقف و نصب این ضریح و قبه های مرصع چهار گوشه ضریح مقدس مبارک موفق گردید، سنه ۱۱۶۰ قمری».

در زمان تولیت میرزا سعیدخان برای مصون

ماندن نذورات و جواهرات داخل ضریح مطهر شبکه و پوشش مطلایی روی ضریح منور قرار می‌گیرد.

ضریح سوم

در عصر سلطنت فتحعلی شاه قاجار ضریحی فولادی و ساده به ابعاد 4×3 متر، ارتفاع ۲ متر، ساخته و روی ضریح نگین نشان نصب می‌شود.

سقف این ضریح با چوب‌هایی که با ورق طلا، طلاکوب شده بود پوشش یافت، و در طرف پایین پای مبارک در مرصع تقدیمی فتحعلی شاه قاجار نصب شده بود.

یک طوق طلای جواهرنشان در وسط و دو گل جواهرنشان در دو طرف آن قرار داشت، این ضریح تا پایان نیابت تولیت دکتر سید فخرالدین شادمان برجا بود.

در سال ۱۳۳۰ شمسی نایب تولیت وقت آقای سید جلال‌الدین تهرانی تصمیم می‌گیرد که این ضریح را برجیده و به جای آن ضریحی از طلا و نقره ساخته نصب کند، نقشه‌های اجرایی و مقدمات کار آماده می‌شود. اما به دلیل دگرگونی اوضاع عمومی و اجتماعی کشور کار معوق می‌ماند.

ضریح چهارم

چهارمین ضریح به نام ضریح طلا و نقره معروف به (شیر و شکر) است که در سال ۱۳۳۸ خورشیدی ساخته شده و پس از برداشتن ضریح سوم و انتقال آن به موزه، روی ضریح نگین نشان نصب می‌شود و اکنون بر روی سقف ضریح از داخل این دو بیتی نوشته شده:

هاتفی وصف این ضریح بگفت

عجز الصانعون عن صفتک

بهر تاریخ دور معنی سفت

ما عرفناک حق معرفتک

که به حساب ابجد از مجموع حروف مصراع چهارم عدد ۱۳۷۹ بدست می‌آید که تاریخ نصب ضریح می‌باشد.

ضریح پنجم

ضریحی است یک پارچه و دارای صلابت و استحکام و تمامی گلبرگ‌ها و نقش‌هایی که در آن بکار رفته است دارای بار فکری و فرهنگی و منتقل‌کننده پیام نظام مقدس جمهوری اسلامی است.

ضریح جدید، زیور سوره مبارکه یاسین و

هل اتی و اسماء و صفات الهی و با خط بسیار
زیبایی آراسته شده است و قسمت داخلی آن نیز
تماماً خاتم‌کاری اصل است، در ضریح جدید
مجموعه‌ائی از اصلی‌ترین و بدیع‌ترین
آفرینش‌های هنر اسلامی بکار رفته و برگ
زرینی است در تاریخ انقلاب اسلامی.

کار ساخت آن پس از پنج سال مطالعه و
تحقیق و ارایه طرح‌های مختلف از اواخر سال ۷۲
آغاز شد و نصب آن همزمان با آخرین
غبارروبی که در تاریخ ۷۹/۱۰/۲۱ انجام شد آغاز
گردید و چهل روز به طول می‌انجامد و انشاءالله
مراسم بهره‌برداری از آن با حضور مقام معظم
رهبری انجام خواهد شد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی